

other - with the society and the common good as the main purpose of its formation and development. Civil society is the epitome of democracy in its broadest manifestation. Moreover, civil society is a guarantee of democracy in the society. A democracy, in turn, provides an opportunity to realize their interests all citizens in the economic sphere. Civil society, in our opinion, is the social formation, which ensures the unity of society and the relative independence of its parts. Civil society is the sphere of innovation activity of citizens united by the desire to realize their capabilities.

Karl Marx believed that "only when the actual individual people perceive themselves as abstract as a citizen of the state and the individual person in his empirical life, in his Individual work, in their personal relationships become generic being, only when a person perceives and organize your "own force" as a social force and therefore becomes more separated from a social force in the form of political power - only true political emancipation. "

Relations in modern Islamic society include Islamic movements and civil society. This is the subject of extensive scientific debate by some scientists under the impression that Islam and civil society are fundamentally incompatible. On the opposite end of the spectrum are those who proclaim that the correct use Islam inherently lead to a strong, efficient and flourishing civil society. Between the two poles of those who recognize the probability of the real existence of "Islamic civilization society," but argue that there is no single and unambiguous relationship between Islam and civil society. Instead, they observe both positive and negative aspects of the Islamic phenomenon, and trends in terms of the principles of civil society.

Relations in modern Islamic society include Islamic movements and civil society. This is the subject of extensive scientific debate by some scientists under the impression that Islam and civil society are fundamentally incompatible. On the opposite end of the spectrum are those who proclaim that the correct use Islam inherently lead to a strong, efficient and flourishing civil society. Between the two poles of those who recognize the probability of the real existence of "Islamic civilization society," but argue that there is no single and unambiguous relationship between Islam and civil society. Instead, they observe both positive and negative aspects of the Islamic phenomenon, and trends in terms of the principles of civil society.

In summary, we must agree that Arab states face problems of stagnation in the economy, the crisis of law and government, but not Arab state on the verge of collapse; they still are the strongest, although no longer the only actors. At the same time, ancestral ties weaken, although it does not lead us to believe that they must replace voluntary associations. Does this mean that we do not feel optimistic about the prospects for civil society in the Arab world? No, because optimism is based on facts – is not unfounded dreams.

Г.В. ВОРОНОВА

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ЖИТТЯ

Проблема життєдіяльності людини – нагальна сучасна проблема. Але витoki її ховаються в глибині століть, коли з'явилися у світі й почали діяти перші представники Homo sapiens, поступово усвідомлюючи себе як таких і результати своїх дій, а отже підступаючись до філософії. Тож ми почнемо з аналізу становлення мисленевих моделей поняття «життя».

Однією з найбільш стародавніх філософій, як відомо, вважається індійська, що веде своє існування приблизно з другого тисячоліття до нашої ери. Для даного періоду характерний релігійно-містичний світогляд, якому притаманне розуміння того, що всім, що відбувається в людському житті керує космічний світовий порядок – «Рита»: «..Завдяки Риті постачається нам довгоочікувана їжа, завдяки Риті у нас є священні корови. ... Риті належать простори Землі і небес...» [1, 74].

В Упанішадах вже стає помітним виокремлення самостійних видів знання, відбувається становлення філософії, і питання про життя в останній стає одним із центральних. Тут простежується спроба встановити, звідки виникло життя і пов'язати його появу з їжею.

Також в Упанішадах життя розглядалося як джерело, що ніколи не висихає, як певна форма безкінечного ланцюга перероджень, підкреслювалося, що з припиненням життя однієї істоти життя в цілому не припиняється, оскільки кругообіг його немає кінця. Долю кожної душі в її новому народженні визначає «карма» – сукупність вчинків, слів, помислів у кожному з попередніх життів. Відповідно до непорушного закону карми, якому підлягає все, що живе в самсарі (тобто не лише людина, а й тварини, навіть боги), душа праведника відроджується в представникові тієї ж самої, а то й вищої касті, душа ж грішника – в якійсь нікчемній істоті.

Карму стародавні індуї образно порівнювали з річкою: «Життя річки підтримується тисячами струмків (бажань), що несуть водночас і чисті води (добрі діла), і нечистоти (лихі вчинки). Унікаючи нечистоти чи, навпаки, вбираючи їх, річка може змінити й свою майбутню карму (проте не

теперішню) і в наступному існуванні стати прозорим гірським струмком чи смердючою канавою, річища яких знову ж будуть наперед визначені кармою» [2, 12].

Визнання цінності всього живого знайшло відображення також у джайнізмі, де все існує вважалося одухотвореним і рішуче пропагувалася ідея «асіхмі» – непошкодження живих істот, причому нерідко доводячи її до абсурду, забороняючи ченцям брати в руки зброю, займатися не лише тваринництвом, а й землеробством (бо лопатою можна розрубати черв'яка). «Щоб не вкоротити віку навіть кузьці, джайни пили воду через спеціальне ситечко, прикривали рот марлею, замітали перед собою шлях мітелкою, не милися, не чистили зуби, не розпалювали вночі багаття, не їли сирих овочів і фруктів тощо» [3, 332-334].

Трохи пізніше в філософії Стародавньої Індії з'являється й матеріалістичний погляд на життя, який самі індуси розглядали як вульгарний та навіть брутальний. Школа Чарвака-Локаята розглядає життя в сполученні з поняттям «смерть»: «Життя і смерть – це безкрайній океан, що перебуває в безкінечній зміні і збуджується постійними припливами і відпливами...» [1, 174]. Прихильники матеріалістичного напрямку заперечували загробне життя та життєвий нескінченний кругообіг. Школа Чарвака-Локаята закликала використовувати ті блага, що дає реальне життя, жити радісно. Послідовники школи стверджували, що якщо людина буде дотримуватися їх вчення, то зло і страждання, які існують у світі, втрачатимуть свою силу.

Релігійна традиція буддизму підтримує та своєрідно розвиває вчення про переселення душ. Якщо у джайнів душа давала знати про себе лише після смерті, то буддійська карма засвідчувала своє існування постійно, через що душа переселялася безліч разів ще за життя. Якщо зла людина раптом виявляла благородство, боягуз – хоробрість, то це свідчило про переродження душі. Сам Будда, перш ніж досягти нірвани, прожив 550 життів, причому в різних іпостасях. Йому неодноразово довелося побувати святим, царем, ченцем, купцем, ковалем, теслею, мавпою, куркою, гусаком, слоном, рибиною, пацюком, жабою, зайцем тощо [2, 8]. Буддизм вважав основним моральним обов'язком кожного безмежне милосердя до всього живого (легенда твердить, що Будда в одному зі своїх життів сам віддався на поживу голодній тигриці).

Цілком природно, що індійська філософія у своїх пошуках не дала визначення поняття «життя», уявлення індійських філософів сумбурні, уривчасті і не містять у собі визначених якісних характеристик.

Філософське мислення Китаю також демонструє певний інтерес у пошуках відповіді на питання про життя. Стародавній Китай розглядав життя як одну з цінностей, наданих людині, але аж ніяк не найголовнішу. Так, наприклад, Мен-Цзи віддавав перевагу моральним аспектам: «Я ціную життя, але ще більше ціную справедливість. Якщо я не можу мати і те й інше, то я віддам перевагу справедливості...» [4, 209].

Дещо пізніше матеріаліст Фань Чжен вказує на певну послідовність життя і смерті: «Сутність життя і смерті необхідно має свою послідовність, і ось чому це так: лише народжене раптово, раптово і гине; народжене ж поступово обов'язково поступово вмирає» [4, 250].

«Коли Великий Шлях втрачений, – читаємо у «Даодедзин», – з'являються «людяність» і «борг». Разом із гостротою розуму з'являється і велике підступництво. Коли шість родичів не ладять – з'являється «шанобливість синів» та «батьківська любов». Коли в державі смута – виникають «вірнопіддані»... Людина при народженні – ніжна і слабка, а коли вмирає – тверда і сильна. Всі істоти, і трава, і дерева при народженні – ніжні і м'які, а коли гинуть – сухі і ламкі. Бо твердість і сила – супутники смерті, а ніжність і слабкість – супутники життя. Ось чому сильне військо не перемагає, а могутнє дерево гине. Велике і сильне залишається внизу, а ніжне і слабке – на поверхні» [5, 74, 77-78].

Взагалі, в Стародавньому Китаї соціально-філософські аспекти проблеми життя значно важливіші у порівнянні з натурфілософськими. Про це свідчать різноманітні підходи до співвідношення природного та соціального існування людини і суспільства. Якщо для конфуціанців та легістів людина – істота суспільна, то для даосів вона – суто біологічний феномен, скутий цивілізацією. Даоси вважали людську діяльність марною та зайвою, закликаючи вести природний спосіб життя на зразок тварини. Конфуціанська мораль викликала в даосів нудьгу, їх страшив легістський культ закону. Вони обґрунтували принцип бездіяльності – «увей»: «хто діє – зазнає невдачі, хто чимось володіє – втрачить. Ось чому абсолютно мудрий не діє, і він не знає невдач. Він нічого не має, тому нічого не втрачає ... він пливе за течією і не зважає на самостійний вчинок» [6, 134].

У цілому ж китайська філософія в своїх спробах визначити, що таке життя, не пішла далеко від індійської, оскільки також не змогла дати якісної характеристики життя. Проте необхідно

відзначити, що в індійській філософській традиції життя розуміється скоріше в її універсально-біологічній формі, у той час як китайські мислителі акцентують увагу на житті людини і суспільства, виявляють зацікавленість до протилежного життю поняття – смерті.

Одним із найвидатніших досягнень Стародавнього світу була філософія античної Греції, що наскрізь просякнута ідеями космізму та антропоцентризму. Увага філософів Стародавньої Греції була прикута до натурфілософського питання про походження світу, його першоелементів, а отже – і до питання про походження життя. У межах міфологічного світогляду розглядалося співвідношення життя і смерті. При цьому саме стародавні грецькі філософи дали світові те, що потім отримало назву «лінія Платона» та «лінія Демокріта». Цілком природно, що проблема єдності та генези життя не могла бути відірваною від світоглядних орієнтацій тієї чи іншої філософської школи.

Як відомо, поява перших натурфілософських вчень зафіксована в Мілеті на рубежі VII-VI ст. до н.е. Представників Мілетської школи цікавили питання про те, що ж є джерелом походження всього існуючого в світі, і самого світу, життя взагалі. Так, наприклад, Фалес виникнення світу пов'язував із водою: «Більшість із перших філософів вбачала у вигляді матерії єдине начало всього: те, з чого все існує складається, з чого, як із першоначала, воно народжується, й у чому, як останньому, воно гине, те, сутність чого зберігається, а стани змінюються, – говорять, що воно і є основа і начало існуючого і що тому ніщо не народжується і не знищується, тому що така природа зберігається вічно... При цьому про число і вид такого начала не всі говорять одне і те ж. Фалес – родоначальник цієї філософії – говорить, що це вода (тому і земля з води з'явилася); зробив він це припущення, мабуть спостерігаючи, що все живиться вологою і що сама теплота із неї народжується і нею живе..., а ще тому, що насіння усього (існуючого) мають вологу природу» [7, 268].

Учень Фалеса Анаксимандр сказав, що «начало і основа всього існуючого є апейрон» [5, 270]. Також він описав не тільки виникнення світу, а торкнувся ще і походження Сонця, Місяця і зірок: «... при зародженні цього світу з вічного виділився життєдайний початок теплого і холодного, і певна сфера з цього полум'я огорнула навколишню землю повітрям, як кора – дерево. А коли вона розірвалася і замкнулася в кільця, виникли сонце, місяць і зірки» [7, 272].

Анаксимандр так виклав свої погляди на походження різноманітних форм життя: «... перші живі істоти виникли у вологому місці. Вони були покриті лускою із шипами. Потім вони вийшли на сушу, їх луска лопнула, і незабаром вони змінили свій спосіб життя» [7, 273].

Ще один представник мілетської школи Анаксимен, так само як і Анаксимандр, в якості першоджерела світу взяв щось невизначене, а саме – повітря. Повітря є початком не лише життя, але і психічних явищ.

Продовжувачем натуралістичних пошуків мілетської школи античної філософії був Геракліт Ефеський. Погляди Геракліта на життя дуже цікаві, оскільки він пов'язує в єдине ціле дві такі протилежні форми буття як життя і смерть: «Безсмертні – смертні, смертні – безсмертні: життя одних є смерть інших і смерть одних є життя інших» [8, 39].

Видатний філософ V сторіччя до н.е. Емпедокл обрав у якості першоджерела світу чотири речовини – вогонь, воду, повітря і землю. Він говорить про неможливість штучного створення світу, а також про те, що його не можна знищити. Емпедокл займався розробкою питання про природне виникнення нових форм живих організмів, тобто він більш детально розглядає гіпотезу, запропоновану Анаксимандром. Його гіпотетичні міркування містять в собі зачатки майбутньої теорії природного відбору, розробленої Ч.Дарвіном.

Послідовниками матеріалістичної традиції іонійських філософів і творцями атомістичного вчення слушно вважають Левкіппа і Демокріта, які «... вважаючи началами всього що відбувається розріджене і щільне, стверджують, що причинами цих речей є певні розходження в них. А цих розходжень існує три: форма, порядок і положення» [7, 323-324]. «Вони носяться в пустоті, (тому що пустота існує), і, з'єднуючись між собою, вони народжують виникнення, розпадаючись – загибель...» [7, 325]. У їх розумінні життя є результатом взаємодії атомів особливої форми, що рухаються.

Наприкінці V століття до н.е. у Древній Греції змінюється соціально-політична ситуація, що зумовило зміну філософської уваги з натуралістичної проблематики на етичну. Вододілом між двома етапами розвитку античної філософії справедливо вважають Сократа, який робив акцент не на умовляючому розгляді природи, а на тому, як слід жити. Це зумовило критичне ставлення Сократа до його попередників, чий емпіричний студій він оцінює не дуже високо. На його думку, людина може знати лише те, що підвладне їй. Але це – не зовнішнє середовище, не життя взагалі, а внутрішній світ людини, його душа. Тому головне завдання філософії – самопізнання. Звідси витікає його відомий афоризм «Пізнай себе».

Під впливом Сократа помітно зростає вплив ідеалізму, що уже проявляє себе як тип світогляду, тобто з цього моменту можемо побачити у філософії два основних її напрямки. Зокрема, у Платона знаходимо різноманітні висловлювання про природу і сутність життя. Так, наприклад, найвищою цінністю він вважає не будь-яке, а гідне життя: «...чи наполягаємо ми, чи ні на тому, що найбільше потрібно цінувати не життя взагалі, а життя гідне?» [9, 103].

Платон намагався також розглянути життя і через таке протилежне поняття як смерть [10, 533]. Це протиставлення життя і смерті зустрічається в багатьох його творах, перехід цих двох форм буття та їх виникнення [11, 24-25].

Душі Платон відводить цілком визначене місце, у нього, подібно древнім індусам, вона є життєдайним началом речей [11, 66].

Але більший інтерес викликає те, що цей яскравий представник ідеалізму, пов'язуючи гідне життя з матеріальною основою (тілом), виявляє себе як матеріаліст: «...якщо тіло її (людини) негідне для життя, значить, і саме життя неминуче буде негідним» [10, 549].

Ідеалісти розглядають життя, що за природою є нематеріальним. Воно – результат одухотворення матерії «життєвою силою». Великий мислитель стародавньої Греції, учень Платона Аристотель вважав, що в живих істотах закладено начало, що одушевляє речі – «ентелехія», що спрямовує і скеровує їх розвиток, оскільки є їх внутрішньою ціллю. У своєму трактаті «Про душу» він писав: «Отже, душа є причина і начало живого тіла. Душа є причина того, звідки походить рух, як мета і сутність одухотворених тіл. Що є душа в плані сутності – це ясно, тому що сутність є причина буття кожної речі, а у живих істот «бути» означає «жити», причина ж і начало цього – душа; крім того, основа існуючого в можливості є ентелехія» [12, 402].

У Аристотеля, що важливо підкреслити, вперше помітна спроба виявити якісні характеристики життя: «Життям ми називаємо харчування, зростання і розпад тіла, що мають причину в ньому самому» [12, 394]. Він вказує також на ознаки, що можуть бути властиві живому об'єктові: «...і ми підтверджуємо, що щось живе і тоді, коли в нього в наявності є хоча б одна із таких ознак: розум, відчуття, рух і спокій у просторі, а також рух в смислі харчування, розпаду і зростання. Тому, як вважають, і всі рослини наділені життям» [12, 396-397]. Тут у Аристотеля ми бачимо спробу класифікувати життя, виділити життя тварин і життя рослин.

Визначення Аристотеля засновані на емпіричному матеріалі в галузі природознавства і суспільних наук, накопичених на той час. Крім того, цей видатний філософ цікавився і проблемою походження світу, а, отже, і життя.

Кінець IV століття до н.е. характеризується виникненням таких напрямків античної філософії, як епікуреїзм і стоїцизм.

Епікур – послідовник атомізму Демокріта. Він вважав, що світ існував вічно, питання про його походження можна зняти, аргументуючи це тим, що «...Всесвіт завжди був такий, який він є тепер, і завжди буде такий, тому що немає нічого, у що він змінюється: адже крім Всесвіту немає нічого, що могло б увійти в нього та внести зміни» [13, 348]. Явища життя і смерті Епікур розглядав як такі, що не мають один до одного ніякого відношення, як окремі сторонні дефініції: «Смерть не має до нас ніякого відношення» [14, 355].

Цей видатний мислитель не виключав існування інших світів, тим самим припускаючи життя не тільки на Землі, але і за її межами: «Далі, світи безмежні за числом, вони як схожі на цей (наш) світ, так і несхожі. Тому що атоми, чисельність яких нескінченна, як щойно було доведено, несуться дуже далеко. Тобто такі атоми, із яких може утворитися світ і якими він може бути створений, не витрачені ані на єдиний світ, ані на обмежене число світів, як схожих на цей (наш) світ, так і несхожих на нього. Тому немає нічого, що перешкоджало б визнанню безмежного числа світів» [13, 349].

Етика Епікура також безпосереднім чином пов'язана з життям. Вона була вченням про цілі життя: «...не можна жити приємно, не живучи розумно, морально і справедливо, і, навпаки, не можна жити розумно, морально і справедливо, не живучи приємно» [14, 357]. Ціллю життя Епікур бачив відхід від суспільно-політичного життя, одним із його головних афоризмів вважається «Живи непомітно!» [15, 360].

У II-I столітті до н.е. епікуреїзм проникає в Древній Рим. Найбільш відомим представником цього напрямку вважають Тіта Лукреція Кара. У своїй роботі «Про природу речей» він приділив багато уваги питанню життя, підходячи до нього з різних сторін. Він помітив неподоланність життя, його безупинне відновлення [16, 61].

Наслідуючи Епікура, він заперечив існування загробного життя, і втручання богів у життя людини, і, відповідно, заперечив участь богів у створенні світу [16, 31].

На відміну від свого вчителя, що зняв питання про походження світу, Лукрецій запропонував свою гіпотезу з цього приводу, пояснюючи виникнення життя шляхом самозародження [16, 82].

Виникнення світу, життя Лукрецій намагався пояснити природними причинами, без участі будь-яких містичних сил. А в якості першоджерела усіх виникаючих речей він взяв «вічне насіння» [16, 32].

Цілком протилежним епікуреїзму напрямком виступає стоїцизм. Походження світу і життя стоїки запозичили у Геракліта, обравши за першооснову вогонь [17, 482]. У якості першоджерела розглядається й природа [17, 484].

Але вогонь розглядався і як природа [17, 485]. Як бачимо, з цих фрагментів неможливо конкретно вказати, що саме на думку стоїків було першоджерелом світу.

Стоїкам належить спроба класифікувати життя і надати йому якісні характеристики: «Життя буває трьох видів: умоглядне, діяльне і розумне; третій вид вони вважають найкращим. Справді, наділена розумом істота самою природою призначена для умоглядної діяльності» [5, 495].

Сенека, представник пізнього римського стоїцизму, також віддав належне проблемі життя, починаючи від трактування її виникнення, а також етичним дослідженням [18, 504].

У етиці Сенека дотримується основного правила стоїків – жити в згоді з природою: «... життя щасливе, якщо воно узгоджується зі своєю природою. Таке життя можливе лише в тому випадку, якщо, по-перше, людина постійно має здоровий розум; потім, якщо дух його мужній і енергійний, шляхетний, витривалий і підготовлений до всяких обставин; якщо він, не впадаючи в тривожну помисливість, піклується про задоволення фізичних потреб; якщо він взагалі цікавиться матеріальними сторонами життя, не спокушаючись на жодну з них; нарешті, якщо він уміє скористатися дарунками долі, не перетворюючись на їх раба» [19, 510].

Таким чином, бачимо, що багато філософів античного періоду цікавилися проблемами життя з різних боків. Були спроби показати якісні характеристики життя, але через відсутність належного рівня тогочасних знань ці визначення не дали повної картини того, що насправді являє собою явище життя, хоча не можна сказати, що напрацювання вчених античності не відіграли ніякої ролі при подальших спробах сформулювати визначення життя.

Середньовічний період розвитку філософії асоціюється з розвитком християнства. Відповідно, із позицій християнської релігії і пояснювалися ті або інші питання, пов'язані з життям. Даний період виявився не зовсім плідним для з'ясування сутності життя, оскільки видатні філософи Середньовіччя намагалися скоріше обґрунтувати релігійні догмати, ніж знайти істину.

Основною й істотною особливістю християнського вчення про світ є концепція креаціонізму щодо створення світу й життя Богом. Пояснюється це таким чином: якщо світ не міг сам створити себе, отже, він виник від якоїсь Вищої Сили, тобто від Бога – йому варто поклонятися, тому що від нього залежить усе життя людства. Створення світу описується в Божественному Одкровенні як акт виникнення буття із небуття: «Спочатку створив Бог небо і землю» (Буття. 1:1) [20, 1], але з наукової точки зору пояснення цьому акту не наводилося, тому адептам церкви доводилось підмінити знання вірою та переконаннями, що люди нібито повинні вірити в це – і більше нічого не потрібно.

Життя служителями церкви підрозділяється на земне і небесне, причому земне життя не є священним, воно – це тільки підготовка до життя дійсного, повноцінного: «Дійсне життя наше не є життя істинне, дійсне, для якого ми призначені Творцем. У відношенні до майбутнього життя, що очікує нас, воно подібне до життя пташеняти в яйці, або життю немовляти в утробі матері [21, 50].

Такий поділ життя на священне і мирське призводить до думки про те, що реальне життя ущербне, другорядне та неповноцінне. Звідси і прагнення до аскетизму і презирливе відношення до власного тіла, тому що, за законами церкви, порятунок і вічне життя будуть даровані кожній людині тільки за умови безупинного духовного вдосконалення, а це потребує аскетичного подвигу. Істинне життя може завоювати собі панування в природі людини не інакше, як шляхом витіснення помилкового викривленого напрямку її наявного змісту. Боротьба з пристрастями і перемога над ними – це те, що складає необхідний обов'язок, завдання і ціль земного життя людини [22, 386-387].

У Середньовічний період багато європейських філософів займалися питанням осмислення сутності життя. Серед них особливо слід зазначити Аврелія Августина, одного з найбільш видатних ідеологів християнства. Його думки з приводу виникнення світу і життя цілком відповідали пануючій релігійній картині світу, а також в його уявленні вкраплялися деякі ідеї Платона. Августин відхиляє розвиток, що є необхідним атрибутом життя. Земне життя людини – це постійна війна, розбій і насильство, істинне життя – тільки в Царстві Небесному: «Вічне життя перевершує тимчасове життя своєю життєвістю» [23, 592]. У етичних дослідженнях Августин підтримує традиції античної філософії, визначаючи щастя як ціль і зміст людського життя.

Цей період характеризується синтезом теологічних і античних ідей у відношенні до питання життя, коли в основному використовуються платонівські ідеї. Тут, як ми бачимо, центральна проблема – проблема виникнення життя, але вирішується вона однотипно: Бог – творець світу й усього, що в ньому існує. Крім Аврелія Августина в цьому питанні помітні трактування Псевдо-Діонісія (створення світу належить люблячому і доброму Богові), Іоанна Скотта («Бог – це початок усього»), Іоанна Дамаскіна («Бог призвів усе з не-сущого в буття: одне, а саме: небеса, землю, повітря, вогонь і воду – із небуття; інше – із цих вже створених ним речовин, а саме: тварин, рослин і всяке насіння, тому що повелінням творця ці останні були створені з землі, води, повітря і вогню») [24, 625].

І. Дамаскін до того ж вказував на подвійний характер життя: «...по-перше, це природне життя, яким ми живемо, по-друге, довільне, яким ми з пристрастю прив'язуємося до дійсного життя» [24, 622].

У Фоми Аквінського спостерігається специфічний підхід до аналізу самого життя, що виявляється в русі і пізнанні, началом життя в нього є душа: «...душею називають первинний початок життя в усьому, що живе в нашому світі, так що ми називаємо живі істоти одухотвореними, а мертві речі неживими. Життя ж виявляється переважно в двох родах діяльності, тобто в пізнанні й у русі» [25, 842].

У соціальній теорії Фома Аквінський уявляв земне життя в державі як якесь начало, що є підготовчим етапом до духовного, неземного, істинного життя.

Пізніше, у період Відродження, вплив теології на розвиток науки помітно слабшає, з'являються нові ідеї, на зміну ідеалістичним поглядам приходять пантеїзм, з'являються матеріалістичні трактування дефініції поняття «життя», хоча повної відмови від ідеалістичних уявлень, природно, не спостерігається.

Ця епоха характеризується поверненням до античності, прагненням завдати удару християнству за допомогою античних ідей.

Період Реформації можна охарактеризувати як етап повернення до церковних догм, розуміння життя інтерпретується відповідно до релігійних уявлень, таким чином, у процесі становлення поняття «життя» немає ніяких принципових відновлень. Реформісти Мартін Лютер і Жан Кальвін говорять про несуттєвість життя земного, воно є визначеною стежкою до життя вічного, благого, і цей шлях людина повинна терпіти, пройти смиренно. І природно, що створити цей світ міг тільки Бог.

Дезідерій Еразм Роттердамський вніс нову хвилю у визначення дефініції «життя», причому його цікавило земне життя у всіх його проявах. Сенс життя повинен полягати в умінні людини користуватися всіма благами, наданими ним, тобто в розподілі життя на земне і неземне, пріоритетне положення тепер займає реальне, теперішнє життя.

Проблеми природного, земного життя цікавлять і Мішеля Монтеня. У своїх етичних повчаннях він викладає погляди, відповідно до яких, щоб бути добродішним, необхідно пізнавати природні умови життя й існувати у відповідності до них. Той, хто стає добродішним, одержує, за Монтенем, найбільший подарунок: «...презирство до смерті; воно надає нашому життю спокій і безтурботність, воно дозволяє сприймати його чисті і мирні радощі» [26, 65]. Монтень вказує на те, що тільки людина вправі управляти своїм життям, а не Бог [26, 77]. Він також заперечує існування загробного життя, показуючи, що неминучим кінцем усякої живої істоти є смерть [26, 80].

Джордано Бруно в своїх працях не наводить якісних характеристик життя, але вносить цінне доповнення у визначення життя, вказавши на його джерело, яким є Всесвіт: «Від цього духу, що зветься життям Всесвіту, походить, відповідно до моєї філософії, життя і душа всякої речі...» [27, 65].

Як і багато філософів даної епохи, Дж.Бруно був прихильником гілозоїзму: «Світ є одухотвореним тілом...» [28, 170]. А в питанні походження нашого світу та життя його концепція близька до матеріалістичного трактування О.І.Опаріна. Визнаючи існування Бога, він проте, відмовлявся визнати його в якості творця, першодвигуна світу, життя: «Оскільки Всесвіт безкінечний і нерухомий, взагалі не потрібно шукати його двигун...» [28, 168].

Незважаючи на відсутність будь-яких якісних характеристик життя у вченнях періоду Відродження, не можна говорити, що в становленні поняття «життя» не було ніяких змін, оскільки життя вже розглядалося не тільки з позицій церкви. Можна стверджувати, що період Відродження надав поштовх до розвитку цієї дефініції з позицій науки.

В епоху Нового Часу значного розвитку досягає механіка. Біологія ж у той час була поки ще не в змозі пояснити життєві процеси, звідси і випливало тлумачення людського організму як машини. Вперше аналогію «машина нашого тіла» вживає Рене Декарт [29, 424]. Існування Бога Декарт не

заперечує, як і не заперечує його участі в створенні життя: «Ми створені не самими собою, але Богом, і тому він існує» [30, 322], хоча роль Бога дещо інша, ніж у середньовічній філософії, він усього лише, за Декартом, виступає як гарантоване джерело достовірного знання.

Томас Гоббс, розуміння живого пов'язує тільки з існуванням людини, не приймаючи, як і Рене Декарт, до уваги життя тварини і рослинний світ [31, 322]. Що ж стосується походження світу, життя, то й у цьому випадку ця роль відведена Богу: «Тому що під Богом ми розуміємо причину світу ...» [32, 340].

Пантеїстичні погляди ідеологів Відродження знайшли своє логічне продовження в працях Бенедикта (Баруха) Спінози. Для нього Бог є не що інше, як природа, що творить все існуюче на Землі. Спіноза представив свої етичні дослідження стосовно всього життя, де зазначив цілком життя «удосконалювати власне пізнання» [32, 393].

Перші спроби внести певні корекції в уявлення про походження світу і життя зустрічаються в роботах Джона Толанда. Він вважає, що визнання Бога творцем усього пояснюється, насамперед, незнанням, нерозумінням природних процесів. Сам же він є прихильником теорії вічності світу.

Французьке Просвітництво тлумачення життя зводить до механіки, що спостерігалось й у Декарта. Водночас, тут вже помітно зменшення впливу теології, з'являються нові ідеї щодо походження, сутності і сенсу життя.

Так, наприклад, Жюльєн Офре де Ламетрі у своєму трактаті «Людина – машина» приходить до механістичного розуміння людського організму: «людина настільки складна машина, що цілком неможливо скласти собі про неї ясну ідею, а отже дати точне визначення» [33, 196], при цьому першодвигуном цієї машини виступає душа, що має матеріальну природу.

Священик Жан Мельє став одним із перших мислителів даного періоду, що зважився на різку критику догматів церкви, що існували раніше. У своїй роботі «Заповіт» він відзначав, що існування Бога, створення ним світу бездоказові. З його точки зору, світ виник природним шляхом із матерії; творцем всього існуючого, за Мельє, могла виступити природа: «...краса, порядок і досконалість, що природним чином виявляються у творіннях природи, тобто у творіннях світу, ніяким чином не являють собою і не доводять існування, а отже, і могутності або мудрості якого-небудь іншого майстра або майстрині, крім самої природи, яка створює все, що тільки можна бачити найпрекраснішого і найдивовижнішого» [34, 534].

Поль Гольбах, заперечуючи участь Бога в створенні світу і життя, також наділяє цією якістю природу, показуючи, що тільки вона є джерелом усього існуючого, і поза нею ніщо не може існувати. Пояснення всьому, що відбувається, Гольбах знаходить тільки за допомогою природних причин.

Йоганн Вольфганг Гете, поет і мислитель німецького Просвітництва, виступає як матеріаліст, пов'язуючи походження життя з природою, вважаючи, що «Життя – її краший винахід; смерть для неї – засіб для більшого життя» [35, 66].

Таким чином, прихильники механістичного матеріалізму визнавали первинність матерії, але в той же час цілком не звертали увагу на якісну специфіку живого. Організм у їх уявленнях був додатком із декількох частин і його працездатність пояснювалася за допомогою законів фізики і хімії. У ті роки ще не знали, що деякі закономірності підпорядковані біологічним законам, а закони фізики і хімії краще використовувати для пояснень явищ життя на молекулярному рівні. А тому й у період Нового Часу неможливо було пояснити явища життя й уявити точні характеристики, властиві живому об'єктові.

Німецька класична філософія також не залишила без уваги проблему життя, приділивши їй достатньо місця у своїх творах. Так, наприклад, Імануїл Кант цікавився питанням розвитку живих істот, визнаючи велику складність розв'язання цієї загадки. Він писав: «...дайте мені матерію, і я покажу вам, як з неї повинен виникнути світ. Чи можна сказати: дайте мені матерію, і я покажу вам, як можна створити гусеницю?» [7, 94].

Подібно до того, як у Платона ми знаходимо прояви матеріалізму стосовно розуміння сутності життя, так і у фундатора німецької класичної філософії ми бачимо дуалізм у поглядах на проблему походження життя. Першоосною всіх речей Кант вважає матерію: «Я бачу, як із стану її цілковитого розкладання і розсіювання цілком природно розвивається певна прекрасна і струнка цілісність. ...Матерія... складає первинну речовину всіх речей...» [36, 92-93]. Але цей відступ від ідеалізму цілком не захопив його, тому що відразу він говорить про існування першопричини, у якості якої виступає Бог.

У Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля були свої погляди на питання про це явище: «Життя є ідея в стихії наявного буття. Завдяки єдності поняття й об'єктивності живе є таким цілим, частини

якого самі по собі ніщо, але існують тільки в цілому і за допомогою нього, тобто являють собою органічні частини, де матерія і форма – нерозривна єдність» [37, 169].

Крім того, Гегель намагається виділити основні ознаки, властиві життю: «Життю в собі властиві загальні моменти, що конструюють і загальну органічну систему. Життя володіє 1) у своїй зовнішності своїм простим загальним усередині-себе-буттям, чутливістю; 2) збуджуваністю ззовні і безпосередньою протидією зовнішньому, подразливістю; 3) поверненням цієї дії з зовнішнього усередину себе, відтворенням. ... Як саморух життя, що реалізується, являє собою троякий процес: 1) формування індивіда усередині себе самого; 2) його самозбереження у відношенні його неорганічної природи; 3) збереження роду» [37, 169].

Що ж стосується походження світу, то тут Гегель повертається до християнської релігії, підстроюючи її до своєї системи. «Він є 2) абсолютна могутність, тому що він здійснює загальне і в загальному зберігає одиничне, тобто є вічним творцем Всесвіту» [37, 77].

Поруч із зазначеними ідеалістичними трактуваннями життя в німецькій класичній філософії знаходяться і матеріалістичні погляди. Серед таких можна особливо виокремити Людвіга Фейєрбаха, що приділив чимало уваги проблемі життя.

Л.Фейєрбах в питанні походження життя цілком виключає участь Бога, він трактує життя як результат цілком природних впливів [38, 340].

Запропонована гіпотеза виникнення життя викликає значений інтерес, тому що вона має деякі подібні риси з відомою теорією О.І.Опаріна, і вказує на безумовний прогрес у науковому поясненні генези життя та виокремлення його форм. «Не можна собі уявити виникнення органічного життя як ізольований акт, що впливає за появою необхідних для життя умов, це швидше за все той акт, той момент, коли температура, повітря, вода, взагалі земля набули відповідні властивості, коли кисень, водень, вуглець, азот ввійшли в такі з'єднання, що викликали існування органічного життя; цей момент водночас був моментом, коли зазначені речовини з'єдналися для утворення органічних тіл» [39, 436].

В Україні спроби розглядати соціально-філософські аспекти життя (поряд з «філософією серця») займають одне з важливих місць у розвитку філософської думки, про що свідчать роботи Т.Прокоповича («Бог створив природу, а всі процеси, що відбуваються в матеріальному світі, залежать від природних причин»), Г.Сковороди («Бог це начало всьому існуючому, життя – театр, людина в ньому – актор, Бог є режисером»), П.Юркевича («створення світу – Боже творіння»), І.Вишенського («створення світу та життя – справа Бога») [40, 61, 72, 92-94, 147]. Як бачимо, вплив християнства знайшов відбиток у працях видатних українських мислителів того часу.

Резюмуючи вищевикладене, можна сказати, що відрізок часу від початку розвитку філософії аж до початку формування напрямку «філософії життя» слід вважати докатегоріальним періодом у розвитку поняття «життя». В цей період відбувалося необхідне накопичення емпіричного знання, цілком конкретної інформації, пов'язаної із проявами живого. Не можна сказати, що по закінченні цього етапу ми одержали чітку дефініцію життя, але так само не можна сказати, що він був цілком марним, тому що ті знання, що були отримані в процесі даного періоду, дали поштовх до подальших досліджень життя вже на категоріальному рівні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Индийская философия// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 1 – М.: Мысль, 1969 – с. 69-180.
2. Жуковская Н.Л., Корнеев В.И. Буддизм как культурно-исторический феномен// Буддизм: Словарь – М.: Республика, 1992 – 285 с.
3. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу. Курс лекцій. – Київ: «Либідь», 1996 – 480 с.
4. Китайская философия// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 1 – Ч. 1- М.: Мысль, 1969 – с. 181-261.
5. Из книг мудрецов. Проза древнего Китая – М.: Художественная литература, 1987 – 351 с.
6. Древнекитайская философия. В 2-х томах. Т. 1 – М.: Мысль, 1972 – 363 с.
7. Античная философия/ Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 1- Ч.1 – М.: Мысль, 1969 – с. 262-580.
8. Асмус В.Ф. Античная философия. Учеб. пособие. – Изд. 2-е, доп. – М.: Высшая школа, 1976 – 543 с.
9. Платон. Критон. Собрание сочинений. В 4-х томах. Т. 1. – М.: Мысль, 1994 – с. 97-111.

10. Платон. Горгий. Собрание сочинений. В 4-х томах. Т. 1. – М.: Мысль, 1994 – с. 477-574.
11. Платон. Федон. Собрание сочинений. В 4-х томах. Т. II. – М.: Мысль, 1993 – с. 7-80.
12. Аристотель. О душе. Сочинение в 4-х томах. Т. 1. – с. 369-448.
13. Эпикур. Из письма к Геродоту// Антология мировой философии. В 4-х томах. Т.1. – Ч. 1. – М.: Мысль, 1969 – с. 346-354.
14. Эпикур. Из письма к Менекею// Антология мировой философии. В 4-х томах. Т.1. – Ч. 1. – М.: Мысль, 1969 – с. 354-358.
15. Эпикур. Отрывки из известных сочинений и из писем// Антология мировой философии. В 4-х томах. Т.1. – Ч. 1. – М.: Мысль, 1969 – с. 360.
16. Тит Лукреций Кар. О природе вещей/ пер. с латин. Ф. Петровского; Вступит. Статья Т. Васильевой. – М.: Художественная литература, 1983 – 383 с.
17. Стоики// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 1. – Ч.1 – М.: Мысль, 1969 – с. 475-503.
18. Сенека. Отдельные высказывания// Антология мировой философии. В 4-х томах. – Т. 1. – Ч.1. – М.: Мысль, 1969 – с. 503-509.
19. Сенека. О блаженной жизни// Антология мировой философии. В 4-х томах. – Т. 1. – Ч.1. – М.: Мысль, 1969 – с. 509-519.
20. Біблія або Книги святого письма старого й нового заповіту. Об'єднання біблійських товариств, 1980.
21. Цветник духовный – Ч.1 и 2. – М., 1903 – 240 с.
22. Катехезис. Издание украинской православной церкви. – Киев, 1991 – 417 с.
23. Августин. Бог, природа, человек, вечность и время// Антология мировой философии. В 4-х томах. – Т.1 – Ч. 2. – М.: Мысль, 1969 – с. 582-592.
24. Дамаскин Иоанн. Бог как бесконечное бытие, его непознаваемость и отношение к миру// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 1. – Ч. 2. – М.: Мысль, 1969 – с. 224-225.
25. Сигер Брабантский// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 1. – Ч. 2. – М.: Мысль, 1969 – с. 812-823.
26. Монтень М. Опыты. Избранные главы: Пер. с фр./ Сост., вступ. Статья Г. Кошкова; Примеч. Н. Мавлич. – М.: Правда, 1991 – 656 с.
27. Бруно Джордано. О причине, начале и едином // Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 2. – М.: Мысль, 1970 – с. 156-166.
28. Бруно Джордано. О бесконечности, вселенной и мирах // Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 2. – М.: Мысль, 1970 – с. 166-173.
29. Декарт Р. Описание человеческого тела. Об образовании животного. Соч. в 2-х томах – Т.1. – М.: Мысль, 1989 – с. 423-460.
30. Декарт Р. Первоначала философии. Соч. в 2-х томах – Т.1. – М.: Мысль, 1989 – с. 297-422.
31. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 2. – М.: Мысль, 1970 – с. 309-340.
32. Спиноза Б. Этика, доказанная в геометрическом порядке// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 2. – М.: Мысль, 1970 – с. 350-400.
33. Ламетри Ж.О. Трактат о душе. Естественная история души. Сочинения. Общ. ред., предисл. и примеч В.М. Богуславского. – М.: Мысль, 1976 – с. 63-153.
34. Мелье Ж. Из «Завещания»// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 2. – М.: Мысль, 1970 – с. 531-536.
35. Гете Й.В. Природа// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 3. – М.: Мысль, 1971 – с. 65-68.
36. Кант И. Сочинения докритического периода// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 3. – М.: Мысль, 1971 – с. 92-100.
37. Гегель Г.В.Ф. Философская пропедевтика. Работы разных лет. В 2-х томах – Т. 2. – М.: Мысль, 1973 – с. 7-209.
38. Фейербах Л. Сущность религии. Избранные философские сочинения. В 2-х томах – Т. 1. – М., 1955 – 444 с.
39. Бюхнер Л. Сила и материя. Общедоступный очерк естественного мирового порядка// Антология мировой философии. В 4-х томах – Т. 3. – М.: Мысль, 1971 – с. 497-503.
40. Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекцій. – Київ.: Наукова думка, 1996 – 288 с.

SUMMARY

The problem of human life - a pressing contemporary issue. But its origins are hidden in the mists of time, when the world began operating the first representatives of Homo sapiens, gradually realizing itself as such and the results of their actions, and therefore go to philosophy. So we start by analyzing the formation models the concept of "life."

Indian philosophy in their search does not give a definition of "life" idea of Indian philosophers confused, fragmentary and do not contain certain qualitative characteristics.

In general, the Chinese philosophy in its attempt to define what life has not gone far from the Indian as well as failed to provide qualitative characteristics of life. However, it should be noted that the Indian philosophical tradition life meant more to her universal biological form, while Chinese thinkers focus on human life and society, showing interest in the opposite concept of life - death.

Many philosophers interested in the ancient period of life issues from different perspectives. There have been attempts to show the qualitative characteristics of life, but due to lack of proper knowledge of that time, these definitions do not give a complete picture of what actually is the phenomenon of life, although we can not say that the achievements of scientists of antiquity did not play any role in further attempts to formulate a definition of life.

In the medieval period, many European philosophers engaged in issues of understanding the essence of life. Among them should be noted Aurelius Augustine, one of the most prominent ideologues of Christianity. His views on the origin of the world and life is quite consistent with the dominant religious worldview and his idea vkraplyalysya some ideas of Plato. Augustine rejects development as an essential attribute of life. Earthly life - is a constant war, robbery and violence, true life - only in the kingdom of heaven: "Eternal life is superior temporal life its vitality" [23, 592]. In ethical studies Augustine maintains the tradition of ancient philosophy, defining happiness as a goal and meaning of human life. This period is characterized by a synthesis of ancient and theological ideas in regard to the question of life when used primarily Platonic ideas. Here we see the central problem - the problem of the origin of life, but it solved the same way, God - the creator of the world and all that it exists.

Despite the lack of any quality characteristics of life in the teachings of the Renaissance period, we can say that in establishing the concept of "life" there was no change, because life is seen not only from the standpoint of the church. Arguably, the Renaissance gave impetus to the development of definitions from the standpoint of science.

Supporters of mechanistic materialism recognize the primacy of matter, but at the same time, it did not pay attention to the specific quality of living. The body of their ideas was the addition of several parts and its performance was explained by laws of physics and chemistry. In those years, did not know that some laws are subject to biological laws, and the laws of physics and chemistry better use to explain the phenomena of life at the molecular level. And therefore during the New Age could not explain the phenomena of life and imagine the exact characteristics peculiar to living objects.

German classical philosophy and not left unattended problem of life, paying her enough space in his works.

In Ukraine attempts to examine the social and philosophical aspects of life (along with the "philosophy of the heart") is one of the important places in the development of philosophical thought.

Summarizing the above, we can say that the period of time from the beginning of philosophy until the beginning of the formation towards the "philosophy of life" should be considered dokatehoriálnym period in the development of the concept of "life." In this period was necessary to accumulate empirical knowledge, very specific information related to manifestations of living. You can not say that at the end of this stage we have received a clear definition of life, but one can not say that it was quite useless, because the knowledge that were obtained during this period gave rise to further research in life are categorical level.

Т.В. ЛИСОКОЛЕНКО

ИГРОВАЯ ТЕОРИЯ Э. БЕРНА

Игра оказывает огромное влияние на современного человека, которого уже следовало бы назвать «homo ludens», и, наряду с этим, все современное общество – играющим. Игровые формы, пройдя путь от становления к разрушению и как следствие - к серьезным трансформационным изменениям, продолжают свое существование в наше время. В повседневной жизни мы можем наблюдать, как различные культурные практики превращаются в игру. Что есть сегодня вне игры?